



Ольга Ніколенко
Людмила Ольховська

УДК 821.161.1+821.161.2]:929

В. Г. КОРОЛЕНКО І Т. Г. ШЕВЧЕНКО

У статті висвітлено вплив Т. Г. Шевченка на формування художньої свідомості та громадянської позиції В. Г. Короленка. Розкрито значення образу й творчості Кобзаря в прозовій спадщині митця. Проаналізовано оповідання, листи, щоденники, статті, автобіографічний твір “Історія мого сучасника” В. Г. Короленка й визначено форми рецепції Шевченкового доробку в них: епіграф, цитування, коментар, алюзії, ремінісценції та ін. Простежено еволюцію ставлення В. Г. Короленка до Т. Г. Шевченка в контексті нових фактів та відкритих сторінок спадщини російського письменника.

Ключові слова: форми рецепції, художня свідомість, проза, авторська позиція.

Народившись в Україні (у Житомирі), провівши на українській землі роки навчання (у Житомирській гімназії та Рівненській реальній гімназії) й останні два десятиліття свого життя (у Полтаві), з дитячих літ полюбивши українську мову, українські пісні й вірші Т. Г. Шевченка, В. Г. Короленко через усе життя проніс любов до великого Кобзаря. Яке ж місце посідає образ і творчість Т. Г. Шевченка в художній свідомості В. Г. Короленка? Як Шевченкові твори сприяли становленню гуманістичної позиції митця, формуванню його світогляду як письменника і громадського діяча? Ці питання є складними й до теперішнього часу розглядалися лише в працях радянського періоду [7, 8]. Однак настав час знову звернутися до проблеми “В. Г. Короленко і Т. Г. Шевченко” без ідеологічного нашарування в контексті нових фактів і відкритих сьогодні сторінок спадщини митця.

Відомо, що з осені 1905 р. (вже переїхавши із сім’єю на постійне місце проживання до Полтави), В. Г. Короленко розпочав велику роботу над багатотомною “Історією мого сучасника”, яка не припинялася до самої смерті митця. Автобіографічна розповідь про особисте життя художника й долю його покоління на межі віків має велике художнє значення. Твір містить у собі елементи різних

жанрів (щоденника, нарису, мемуарів, роману, сповіді тощо) і становить собою грандіозну епопею доби. В “Історії мого сучасника” показано зміни в духовній свідомості людей, ідейні пошуки демократичної інтелігенції наприкінці ХІХ ст., процес формування особистості на тлі історії. Високо оцінили роман М. Горький (О. М. Пешков), Панас Мирний (П. Я. Рудченко), М. М. Коцюбинський та ін.

В “Історії мого сучасника” В. Г. Короленко згадує про своє юнацьке захоплення творами Кобзаря: “... під впливом легенд старого замку й уривчастого читання (в списках) “Тайдамаків” Шевченка – романтизм старої України увірвався в мою душу, заповнивши її привидами минулого козацького життя” [4, с. 263]. Письменник пригадав в автобіографічній оповіді й роки навчання в рівненській гімназії, коли учитель словесності В. В. Авдієв без зайвого дидактизму прилучав учнів до творів демократичної літератури – І. С. Тургенєва, І. І. Гончарова, М. О. Некрасова і Т. Г. Шевченка. “У той час, – пише В. Г. Короленко, – я став марити літературою” [4, с. 275].

Сам В. Г. Короленко-гімназист теж залучав до читання віршів Т. Г. Шевченка інших юнаків (в “Історії мого сучасника” йдеться про єврея Симху, якому майбутній письменник читав улюблені шевченківські рядки). “Тайдамаки” тепер розкрилися перед ним по-новому: “Крізь красивий туман, в якому геніальним пензлем українського поета були розкидані сповнені життя й руху картини нещадної боротьби, стало проглядати дещо, що зачепило й мене особисто. Гонта, котрий служив в уманському замку начальником реєстрових козаків, одружився з полькою, і у нього було двоє дітей. Коли гайдамаки під проводом того ж Гонти взяли замок, єзуїт приводить до ватажка його дітей-католиків. Гонта уносить і ріже обох “освяченим ножем”, а гайдамаки заривають заживо у криниці школярів із семінарії, де навчалися діти Гонти... У поемі нічого не сказано про матір зарізаних дітей. Гонта її проклинає:

*Будь проклята мати,
Та проклята католичка,*



*Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?*

Мимоволі думалося: а він же одружився з нею, знаючи, що вона католичка, як мій батько одружився з моєю матір'ю... Я не міг не поділяти тієї пекельної туги про те, що тепер

*Не заріже батько сина,
Своєї дитини
За честь, славу, за братерство,
За волю України...*

Цей чотиривірш глибоко застряв у мене в мозку... [4, с. 277].

В "Історії мого сучасника" відтворене загальне враження, яке Т. Г. Шевченко справив на молодь того часу: "Чи вірно я передаю його? Гадаю, вірно. Це була любов і захоплення" [4, с. 277].

Образ Т. Г. Шевченка в уяві молодого В. Г. Короленка поступово ставав глибшим і виразнішим, набирав нових рис. Твори Т. Г. Шевченка давали поштовх ідейним та художнім шуканням самого В. Г. Короленка, а також відповідали його демократичним прагненням. За визнанням письменника, Т. Г. Шевченка він поступово навчився розуміти й любити більш свідомо, коли прийшов до нього з ідеями, які виніс зі своєї діяльності на захист поневоленого народу. Роздуми В. Г. Короленка про Т. Г. Шевченка 1880–1890-х років пов'язані з осмисленням визвольного руху й розвитку культури: "Драгоманов намагався надати українському руху політичного й соціального характеру... Поряд із проповіддю мови Шевченка й Котляревського, зрозумілої народу, він палко пропагував також знайомство галицької молоді з російською передовою літературою..." [5, с. 141].

Відомо, що наприкінці 1870-х років В. Г. Короленко був захоплений ідеями народництва, брав активну участь у демократичному русі. У березні 1879 р. його заарештували, і наступні шість років він провів у в'язницях, засланнях (Вишній Волочок, Томськ, Перм). У липні 1879 р. в петербурзькому журналі "Слово" з'явилося перше оповідання В. Г. Короленка "Епізоди із життя шукача". А 1880 р. у в'язниці він написав оповідання "Чудна" – про жінку, яка присвятила себе боротьбі за свободу (рукопис поширився в списках; без відома автора надрукований 1893 р. в Лондоні, у Росії – лише 1905 р.). У той час, коли В. Г. Короленко проходив свої "політичні університети" і розпочинав письменницьку діяльність, образ великого Кобзаря допомагав йому у важкій боротьбі й пошуку шляху в літературі.

Розповідаючи в "Історії мого сучасника" про період заслання в політичній в'язниці Вишнього Волочка (1880), В. Г. Короленко описує, як він з іншими в'язнями відзначав роковини смерті Т. Г. Шевченка: "Андрієвський виголосив промову про значення Шевченка, яку ми всі прослухали зі співчутливою увагою. Багато знали Шевченка, знали навіть ті, хто не розумів української мови..." [5, с. 143].

У записній книжці письменника за грудень 1890 р. знаходимо занотовані Шевченкові вірші: "У гаю, гаю вітру немає...", "Не дивуйтеся, дівчата...", "Ой, гоп таки так...", а також уривок із вірша "Не так тії вороги, як добрії люди...".

Епіграфом до оповідання "Судний день" (1889–1890) В. Г. Короленко узяв слова Т. Г. Шевченка: "Огонь погас, а місяць сходить. В яру пасеться вовкулак". За жанром цей твір митець визначив як "малоросійська казка", тому епіграф із романтичної поезії Т. Г. Шевченка тут цілком доречний. В. Г. Короленко хотів самостійно перекласти цей твір українською мовою, але через різні обставини не зміг здійснити задум. До речі, твори В. Г. Короленка в перекладах українською мовою починають з'являтися вже в 1890-х роках. І. Я. Франко сприяв поширенню їх у Західній Україні, а одним із перших перекладачів спадщини В. Г. Короленка був В. Щурат.

Про те, що Т. Г. Шевченко мав для В. Г. Короленка велике особистісне значення, свідчать згадки про нього в щоденниках митця, які той не припиняв писати протягом усього свого життя. Так, за 1898 р. уміщено цитату з листа Т. Г. Шевченка до В. А. Жуковського про заборону малювати, а далі письменник розмірковує про важку долю українського поета й про свої власні поневіряння: "Тепер багато хвалять царя-лицаря! А поміж тим, кожна нова риса – то риса нової жорстокості, якоїсь кам'яної й тупої! Мало вислати в солдати, мало підкорити людину суворому режиму в жахливих умовах. Треба ще забрати в неї улюблене заняття, яке є в неї навіть у в'язниці, треба заборонити найбільш невинне, навіть найкорисніше заняття тільки тому, що людина його любить. Я на засланнях і у в'язниці навчився малювати з природи... А Шевченко був справжній митець. Що ж то була, мабуть, за мука!.." [3, с. 105].

В. Г. Короленко глибоко знав і вивчав біографію і творчість Т. Г. Шевченка. 1901 р., до сорокаліття з дня смерті українського поета, він надіслав до редакції журналу "Русское богатство" статтю "Матеріали до біографії



Шевченка”, в якій змалював деякі моменти перебування українського митця на засланні, посилаючись на документи, знайдені в Уральському архіві (В. Г. Короленко працював там над матеріалами щодо пугачовського бунту для роману “Набіглий цар”). Стаття вийшла в лютому номері журналу “Русское богатство” за 1901 р.

У спогадах етнографа й історика Г. Коваленка про Короленка зазначено: “Зміну громадського настрою і зріст енергії можна було щороку помічати, між іншим, з того, як святкувалися українські свята, наприклад, поминки по Шевченку й інші. Року 1908 і 1909 такі свята могли скромно відбуватися хіба десь у клубі, в невеликому гурті. Року 1910-го Шевченкові роковини відбувалися вже в міському театрі. Подальші роки показували, як поступово зростала хвиля громадського настрою. В. Г. Короленко (коли на той час був у Полтаві) завжди з’являвся на ті свята, – на панахиду і в театр, щиро вітав промовців і артистів” [9].

У газеті “Полтавський день” у грудні 1913 р. вміщено статтю В. Г. Короленка, в якій йдеться про те, як сприймала Т. Г. Шевченка культурна громадськість Полтави. Письменник назвав Шевченка “палаючим маяком, що освітлює величезні простори” (Короленко В. Г. Юбилей поэта-крестьянина // Полтавский день. – 1913. – № 178 (16.12).

1914 р. виповнилося 100 років від дня народження Т. Г. Шевченка. Царський уряд заборонив проведення святкувань, але в багатьох містах Російської імперії відбулися демонстрації протесту прогресивної громадськості. В. Г. Короленко тоді перебував на лікуванні у Франції, однак від себе й членів своєї родини надіслав до Києва вітальну телеграму: “Просимо передати наше сердечне привітання всім, хто шанує пам’ять великого українського поета” [8, с. 128].

1916 р. в журналі “Русские записки” (кн. 10) була надрукована стаття В. Г. Короленка “Котляревський і Мазепа” на захист пам’яті великих українців та української мови. Письменник-демократ не тільки віддав шану діячам української культури та історії, але й розкрив їх вплив на подальший духовний розвиток України.

Живучи в Полтаві, В. Г. Короленко підтримував тісні зв’язки з Панасом Мирним, М. М. Коцюбинським. Глибоко шануючи творчість І. П. Котляревського, він засудив шовіністичну політику царського уряду, який заборонив виголошувати промови україн-

ською мовою на відкритті пам’ятника Котляревському в Полтаві (1903 р.), підтримав українських митців, котрі з’їхалися тоді до Полтави в прагненні утвердити національну культуру й рідну мову.

Згадуючи про відкриття пам’ятника І. П. Котляревському в Полтаві, В. Г. Короленко в статті “Котляревський і Мазепа” писав: “... незаконно вислана за кордон мова Котляревського знову повернулася на місце свого народження й старого помешкання <...>, щоб його вітчизна знову могла стати по праву духовним центром, привертаючи в наші межі культурні симпатії зарубіжних співвітчизників, замість того, щоб виштовхувати й своїх за кордон” [6, с. 286]. Письменник підкреслив, що на Заході “мова Котляревського й Шевченка давно стала знаряддям публічного, наукового й політичного слова, знаряддям культурної боротьби за самостійність одного із слов’янських племен під натиском іномовної культури” [6, с. 286]. Письменник висловив обурення з приводу заборони української мови в інших містах.

1917 рік – особлива віха світової історії, коли відбувалися важливі соціальні зрушення, що визначили подальшу долю народу. Для країни це був час великих потрясінь, війн і формування нового устрою. Письменник і громадський діяч В. Г. Короленко спостерігав за подіями 1917-го року, перебуваючи в Полтаві. Здоров’я не дозволяло поїхати до Петербурга чи Москви – навіть до Харкова й Києва йому, знесиленому серцевими нападами, було важко дістатися. Однак митець пильно стежив за всім, що відбувалось у світі, Росії, Україні, і фіксував це у своїх працях.

На початку 1917 року В. Г. Короленко написав брошуру “Війна, вітчизна й людство (листи про питання нашого часу)”, яка у вересні того року стала виходити друком у багатьох містах і викликала значний інтерес серед різних верств населення. У праці висловлено ставлення письменника до Першої світової війни й до революційної ситуації 1917 р. Він передчував кривавий розвиток подій унаслідок національного й політичного розбрату в державі, нерозвиненості суспільної свідомості, моральної неготовності народу до суспільних змін. В. Г. Короленко попереджав, що Росія опинилася “поміж двома безоднями”. В. Ленін (В. І. Ульянов) негативно оцінив брошуру письменника в листі до М. Горького, назвавши Короленка “міщанином, котрий перебуває в полоні буржуазних забобон”.





Думки про майбутнє вітчизни, про долю людини в період революційних потрясінь звучать у щоденниках В. Г. Короленка 1917–1921 рр. Письменник вважав, що в лютому, а потім у жовтні 1917 р. відбулися спроби державних переворотів, згубних для суспільства. Митця турбувало, що вся країна опинилась у вогні міжусобиць. Полум'я, що розгорілося в Росії, Короленко назвав “кривавим” і “жорстоким”. Він критично ставився до політики більшовиків. У газету “Народное слово” надіслав телеграму із засудженням насильства. Уже 1917 р. В. Г. Короленко побачив жахливі наслідки політики більшовиків, що позначилися на психології людей. У його щоденниках розкрито зрушення, які відбулися в свідомості народу. Психологія революції – окремий предмет дослідження письменника.

Того ж 1917 р. В. Г. Короленко написав брошуру “Падіння царської влади”, а 3 грудня 1917 р. в “Русских ведомостях” надрукував статтю “Торжество переможців”, у якій відкрито писав про те, що перемога більшовиків стане фатальною для країни.

І в цей непростий для країни час В. Г. Короленко не забував про Т. Г. Шевченка. У листах і щоденниках він писав про значення його творів для розвитку свідомості народу, а також про проблеми перекладу кращих творів російських та українських письменників-демократів. Так, у листі до М. А. Балабай від 8 листопада 1917 р. відзначав складність російських та українських перекладів, зокрема й творів Т. Г. Шевченка; також наголошував, що “в основі розвитку української літературної мови має залишатися мова Шевченка, Котляревського і Куліша” [2, с. 262].

Отже, світле ім'я Т. Г. Шевченка російський письменник-гуманіст В. Г. Короленко проніс через усе своє життя. Образ Т. Г. Шевченка та його твори дали поштовх для формування художньої свідомості митця, а також його громадянської позиції. Т. Г. Шевченко в уявленні В. Г. Короленка постає захисником народу і виразником його віковичних прагнень, мужнім борцем за свободу і невтомним трудівником на благо вітчизни. Особливо підкреслював В. Г. Короленко значення спадщини Т. Г. Шевченка для розвитку української літературної мови. Форми рецепції Шевченкового доробку у творчості В. Г. Короленка різноманітні: епіграфи, цитування (пряме й непряме), коментарі, алюзії, ремінісценції, образи, мотиви тощо. Усе це свідчить про те, що Т. Г. Шевченко мав великий вплив на ідейні та естетичні погляди В. Г. Короленка, котрий відчував глибокий зв'язок з Україною

та її культурою. Не випадково в некрологах, що з'явилися в 1921 р. на смерть В. Г. Короленка, його називали не тільки “великим гуманістом” і “захисником людей”, “борцем за свободу” і “людиною майбутнього”, але й “Великим Українцем”. Сучасник письменника Г. Коваленко писав: “Безпідставні всі нарікання й жалі, чому він не був українським письменником? І з другого боку, – пам'ять і честь, і славу його зневажають ті, що хотітимуть використати його славетне ім'я для боротьби з українською культурою. У мирі і добрій згоді він з поступовим українством жив і почив, і земля українська прийняла його прах. Нехай же ніхто не наважиться руйнувати і плямити той мир і згоду довіку” [9].

Література

1. Короленко В. Г. Дневник. Письма. 1917–1921 / В. Г. Короленко. – М.: Сов. писатель, 2001.
2. Короленко В. Г. Избранные письма в 3-х т. / В. Г. Короленко. – Т. 3. – М., 1936.
3. Короленко В. Г. Полное посмертное собрание сочинений / В. Г. Короленко. – Х.: Гос. изд-во Украины, 1926–1928.
4. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10 т. – Т. 5 / В. Г. Короленко. – М.: Гос. изд-во худ. лит., 1954.
5. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10 т. – Т. 7 / В. Г. Короленко. – М.: Гос. изд-во худ. лит., 1955.
6. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10 т. – Т. 8 / В. Г. Короленко. – М.: Гос. изд-во худ. лит., 1955.
7. Крутікова Н. Є. В. Г. Короленко та українська література / Н. Є. Крутікова. – К., 1955.
8. Малий П. Д. В. Г. Короленко й Україна / П. Д. Малий. – Львів, 1958.
9. Науковий архів музею В. Г. Короленка в Полтаві. – Ф. 1, арх. од. 7.

Olha Nikolenko, Ludmyla Olkhovska
V. H. Korolenko and T. H. Shevchenko

The article deals with the influence of Shevchenko on the artistic conscience and civil position of V. H. Korolenko. The significance of image and creative works of T. Shevchenko are studied in the artist's prose. The stories, letters, diaries, articles and autobiographical story “Istoriya moyego sovremennika” V. H. Korolenko are analyzed as well as the reception of T. Shevchenko's heritage is considered such as epigraph, citation, comments, allusion etc. The evolution of relations between V. H. Korolenko and T. Shevchenko are studied in the context of new facts and the pages of creative works of Russian writer.

Keywords: forms of reception, artistic conscience, prose and the position of author.



Ольга Николенко
Людмила Ольховская
В. Г. Короленко и Т. Г. Шевченко

В статье показано влияние Т. Г. Шевченко на формирование художественного сознания и гражданской позиции В. Г. Короленко. Раскрыто значение образа и творчества Кобзаря в прозе писателя. Проанализированы рассказы, письма, дневники, статьи, автобиографическое произведение “История моего современника” В. Г. Ко-

роленко и определены формы рецепции шевченковского наследия в них: эпиграф, цитирование, комментарий, аллюзии, реминисценции и др. Прослеживается эволюция отношения В. Г. Короленко к Т. Г. Шевченко в контексте новых фактов и открытых страниц творчества русского писателя.

Ключевые слова: формы рецепции, художественное сознание, проза, авторская позиция.

Надійшла до редакції 25.03.2010 р.

Тетяна Кушнірова

УДК 821.161.1-31.09

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ Л. АНДРЕЄВА “ЩОДЕННИК САТАНИ”

У статті простежуються жанрово-стильові особливості роману Л. Андрєєва “Щоденник Сатани”. Розглядається жанровий зміст, визначаються жанрові та стильові домінанти, основні мотиви: філософські (мотиви надлюдина, сутності життя, протистояння добра і зла), релігійні (кінця світу, страшного суду та ін.), екзистенціальні (смерті, самотності, сирітства тощо). Виокремлюються особливості індивідуального стилю митця, а також зв’язок із літературними традиціями.

Ключові слова: жанр, стиль, жанровий зміст, домінанта, хронотоп, літературна традиція.

Творчість російського письменника Л. Андрєєва понад століття викликає численні дискусії серед літературознавців, привертаючи увагу самотністю художнього методу митця. Ще в дореволюційний період критики намагалися пояснити своєрідність таланту письменника і при тому розходилися в оцінці творчості: Г. Андрєєвич, В. Воровський констатували занепад авторського таланту, К. Чуковський, М. Столяров-Суханов та інші, навпаки, відзначали новаторство митця в царині мистецтва слова. Через ідеологічні заборони в радянський період творчість Л. Андрєєва майже не розглядалася, його твори не друкувалися, лише в 1990-х

роках видатний письменник кінця XIX – початку XX століття повертається до читача. З того часу з’являється чимало робіт, присвячених проблемним питанням доробку митця; їх автори – Л. Кен, С. Кірсіс, Л. Колобаєва, В. Смирнов, О. Татаринів, Л. Ієзуїтова, Л. Силард, Л. Гальцева, І. Московкіна, А. Рубан та ін. Зокрема дослідники намагалися окреслити й жанрові межі андрєєвських творів (І. Московкіна, О. Міхеїчева та ін.), однак ґрунтовного аналізу жанрово-стильових особливостей роману “Щоденник Сатани” досі не маємо. Тож ми поставили за мету дослідити жанрову природу роману, розглянути його нарративну структуру, виокремити жанрові й стильові домінанти твору, їх функції в художній картині світу та формуванні ідіостилу митця.

“Вершинний” роман Л. Андрєєва “Щоденник Сатани” (1919) не лише знаменує останній емігрантський період творчості письменника, але й “окреслює коло неоміфології «срібного століття»” [9, с. 235]. Із кінця 1980-х років, після усунення ідеологічних догм, творчість Л. Андрєєва, зокрема і цей роман, по-новому відкривається для читачів і дослідників літератури. У сучасному літературознавстві з’явилися спроби осмислення художнього методу автора, насамперед жанрової своєрідності твору. О. Каманіна стверджує, що в романі “Щоденник Сатани” “міфотема

